

*А.І. Павко
(м. Київ)*

ФЕНОМЕН ІВАНА ФРАНКА ЯК МИСЛИТЕЛЯ, ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОГО ДІЯЧА

До постаті “вічного революціонера”, яка вже давно стала символом незламності й мужності, не згасає інтерес сучасників. У свідомості багатьох поколінь глибоко відклався афоризм Івана Франка: “Лупайте сю скалу, нехай ні жар, ні холод не спинить вас”. Він став основним лейтмотивом життя Великого Каменяра, провідною зорею в його науковій, літературній і громадсько-політичній діяльності.

Велетенська творча спадщина українського Прометея, плід його могутньої думки, чистої душі та невсипущої, “довгої й утяжливої” праці, і на початку XXI ст. не втратила свого громадського рефрену, наукової привабливості, – морально-етичної та естетичної краси. Дослідник життя та діяльності І.Франка В.Сімович, розкриваючи важелі впливу Великого Каменяра на українське суспільство, підкреслював в одній із своїх праць, що Іван Якович був “вчителем цілих поколінь нашого народу, по-батьківському брав за руку молодь, вів її до сонця. А коли з тієї молоді мужі виростали і враз із ним до роботи ставали, то все ж над ними спочивало люб’язне око батька, щоб часом колишні його діти зо шляху не збилися. Франко – це частина історії нашої землі. Вийшов із неї, і для неї віддав усе, що мав. А як відійшов від нас, на всьому, до чого він своїх рук приклав, полишилася печать його духа.”¹

Феномен мислителя визначався насамперед його високим рівнем освіченості, унікальними інтелектуальними здібностями, універсалізмом знань, надзвичайно широким колом інтересів.

Іван Якович Франко одночасно був поетом та письменником, ученим-філософом і політичним мислителем, істориком та літературознавцем, журналістом і публіцистом. Його перу належать понад 5000 праць². Це монографії, статті, повідомлення, рецензії, вірші, оповідання, повісті, драматичні твори.

Незрівнянна пам’ять, ерудиція й спостережливість ученого були настільки винятковими, що давали змогу йому писати ґрунтовні наукові праці, не маючи під руками часто найнеобхідніших джерел. З подивом та захопленням писали знайомі письменники про його колосальну пам’ять, називаючи її “феноменальною, просто несамовитою”, й стверджували, що коли І.Франко щось раз прочитає, то вже запам’ятає навіки³.

У кожній сфері гуманітарних знань він виявив свій неперевершений талант, продемонстрував повною мірою високий професійний рівень майстерності. Згадуючи мислителя як редактора “Літературно-наукового вісника”, один із співробітників цього журналу писав: “Було справжнім щастям для молодого письменника потрапити під редакторську владу Франка. Вихований на класичних творах, грецьких і латинських, Франко був безоглядним ворогом пустослівного і многослівного писання. Високопарна балаканина, так само як модна закуйовджена чудернацькість стилю, мали в ньому безоглядного ворога. Скільки “поезій”, “новел”, “статей” тощо знайшли свою могилу у Франковім коші для сміття”⁴.

Важливою складовою феномену вченого було те, що в основі його щедрого природного таланту лежала надзвичайна, просто титанічна працездатність в умовах особистих переживань, труднощів, невтомної боротьби. Відомий український письменник В.Стефаник серед унікальних рис І.Франка відзначав його аскетизм у приватному житті та “божеську працьовитість”. “Я мав таке враження, – згадував він, – що для Франка потреба “їсти” взагалі не існувала. Йому не треба було нічого, крім

пера і чорнила. Чорнило заміняло йому, здається, воду.”⁵

Навіть у 1908 р., коли у нього відмовили руки, письменник не покинув свою наукову й літературну працю, а продовжував займатися перекладацькою діяльністю, публікував свої нові вірші, перевидавав колишні власні твори – поезію, повісті, оповідання, драми. Велику допомогу йому надавав старший син Андрій, який писав під диктовку батька⁶, а також студенти.

Незважаючи на тяжкі повороти особистої долі, поет, для того щоб не відчувати свою немічність та безпорадність і певним чином підтримувати “дух, що тіло рве до бою”, не відмовлявся від редакційної роботи, літературної праці, “чорної газетярської та коректорської роботи, інших важких заробітків”⁷. У своїх спогадах про батька його донька Ганна Франко із сумом зазначала, що “тато писав не тільки цілими днями, але і цілими ночами. Він почав щораз більше відчувати тягу непосильної життєвої боротьби і рішив іти за своїм покликанням: пером служити своєму народові”⁸.

Досить непросто складалася наукова й літературна кар’єра вченого. Наприкінці 1890 р. сенат Львівського університету не допустив його до захисту докторської дисертації на тему “Варлаам і Йоасаф, старохристиянський духовний роман і його літературна історія”. Проте цю ж дисертацію І.Франко блискуче захистив у 1893 р. у Віденському університеті, де отримав науковий ступінь доктора філософії. А в 1895 р. він прочитав у Львівському університеті вступну, так звану габіталіційну лекцію на тему: ““Наймичка” Т.Шевченка”, яка викликала велике захоплення слухачів та була схвалена вченою радою цього вищого навчального закладу. Проте сподівання філософа отримати після цього посаду приват-доцента в класичному університеті Східної Галичини не здійснилися. Це було обумовлено багатьма причинами. Проте основна серед них полягала у тому, що тодішній намісник Галичини граф К.Бадені не хотів допустити найбільш авторитетного на той час українського вченого через його політичні переконання до викладання в Львівському університеті. Він боявся, щоб університетська кафедра, очолювана ним, не перетворилась у трибуну вільного слова⁹. “Була це, – писав згадуваний нами В.Сімович, – велика кривда для Франка, а для української науки невимовна втрата. Найбільший знавець українського письменства, найбільша для тодішньої молоді повага, людина широко знана своєю науковою працею і поза Галичиною – залишилася поза університетом. Ця подія викликала між свідомою українською громадою в Галичині зрозуміле обурення. Сильно заворушилося українське громадянство і в Наддніпрянщині, з яким Франко був у постійних зносинах.”¹⁰

Тяжкі наслідки для подальшого життя вченого мали його, на перший погляд, товариські відносини з М.Грушевським. Будучи високопорядною людиною, І.Франко надав моральну підтримку на той час невідомому на “галицькім ґрунті” історику, який у 1894 р. приїхав до Львова з Наддніпрянщини. Він познайомив його з представниками прогресивної галицької інтелігенції, залучив до роботи в “Науковому товаристві ім. Шевченка”. Проте М.Грушевський, швидко зорієнтувавшись у своєму становищі після одруження на доньці священика, що відкрило йому шлях до зв’язків з верхами, отримав посаду професора історії у Львівському університеті, а згодом зайняв керівне становище в “Науковому товаристві ім. Шевченка”. “Ведений задрістю на татову славу і авторитет серед громадянства, – писала Ганна Франко, – зачинає його затирати, відсовувати на підрядне становище”¹¹. М.Грушевський давав завдання письменнику займатися не тільки власною, а й чужою коректурою та й ще відносити самому її до друкарні. Безтактність ставлення його до І.Франка викликала почуття роздратованості, пригнобленості, підвладності у відомого українського письменника, а його “горда і вільна вдача глибоко обурювалася і терпіла”¹².

Ще однією “невдачею” мислителя був трикратний провал його кандидатури на виборах до австрійського парламенту у 1895–1898 рр. Слід сказати про те, що

Франко був дуже обурений не стільки самим фактом провалу кандидатури “мужицького посла” від Русько-української радикальної партії (РУРП), який при застосуванні в краї поліцейських репресій та при нечуваних виборчих шахрайствах був неминучим, скільки політичними кроками різних, так званих демократичних угруповань і поведінкою окремих “діячів” під час виборів. Намагаючись дискредитувати високий авторитет Івана Яковича у галицькому суспільстві, представники “москвофільського” й “народовського” політичного таборів, які створили об’єднаний фронт боротьби із селянськими кандидатами, поширювали неправдиву інформацію про його нібито таємне порозуміння з польською адміністрацією, зраду інтересам української нації.

Підлість та підступність дій колишніх союзників, непослідовність тактичної лінії “демократів”, а також численні порушення політичних прав місцевого населення під час галицьких виборів стали переконливим свідченням фальшивого характеру “конституційних свобод” Австрійської монархії й, звичайно, не могли не викликати в І.Франка справжнього почуття гніву та обурення¹³.

Феномен постаті мислителя значною мірою визначався також принциповою позицією “вічного революціонера” у важливих питаннях життя і творчої праці. На відміну від багатьох своїх ровесників й однодумців, І.Франко ніколи не відходив від власних життєвих переконань. Цю своєрідну, цінну та рідкісну на той час рису Івана Яковича відзначали багато його сучасників у своїх спогадах. Один зі знайомих письменника, пізніше сільський священик Т.Савойка так писав про нього на початку ХХ ст.: “Минали літа, “мудріли” люди. Чимало однодумців Франка довідалося, що є десь там приказка: “мовчи, язичку, будеш їсти кашку”. І нині чимало колишніх лівих і дуже лівих бачимо добре платними редакторами, директорами інституцій, гімназій тощо ... А Франко? Великі індивідуальності мають одну “хибу”: не вміють кривити душею. Не гнуться і не продаються навіть у злиднях. І.Франко оставався все і всюди собою. Молодші з меншими кваліфікаціями перебігали Франка в дорозі до університетських кафедр, до посольських мандатів і яких-таких синекур, а першому галицькому талантові полишили коректуру при видавництвах “Наукового товариства ім. Т. Шевченка”¹⁴.

Самим собою залишився письменник також на посту редактора “Літературно-наукового вісника”, який фактично редагувався ним, хоч в як один із його редакторів підписувався і М.Грушевський. Коли ж останній почав активно втручатися у роботу журналу та проводити свою політико-ідеологічну лінію, І.Франко не став кривити душею і погоджуватися з ідейно чужими йому поглядами. Гостро реагуючи на цю поведінку М.Грушевського, він відмовився від посади, оскільки журнал, як згодом зазначав сам письменник, “перестав бути органом теперішнього його редактора”¹⁵. Отже, він не пішов на компроміс із своєю совістю, власними світоглядними переконаннями, не поступився засадничими принципами, а свідомо пішов на ризик розрив із виданням, яке очолював майже десятиліття.

Принциповість, відвертість, глибина переконань – всі ці риси притаманні й самотнім політичним поглядам Великого Каменяря.

У цьому контексті слід привертнути увагу до фундаментальної ідейно-політичної позиції І.Франка, яка передбачала досягнення суспільно-політичного ідеалу не революційним шляхом, а “без насильних і кривавих потрясінь” (“Мислі о еволюції в історії людства”). Зауважимо також, що зміна суспільно-політичних поглядів мислителя відбувалася не раптово, не визначалася потребами політичної кон’юнктури, а була обумовлена їх внутрішньою еволюцією. В цьому еволюційному процесі можна виокремити два напрямки трансформації його ідейних орієнтирів. Перший – від захоплення революційним марксизмом до його критичного переосмислення. Другий напрямок розвитку суспільно-політичних поглядів І.Франка пов’язаний з їх еволюцією

від інтернаціоналізму до національного патріотизму та демократії. Квінтесенцією еволюційних змін у його ідейно-політичних поглядах стало обґрунтування необхідності досягнення національної самостійності українським народом у статті “Поza межами можливого”¹⁶.

Праці вченого мали важливе методологічне й історіографічне значення для розуміння етапів розвитку української політичної думки в Східній Галичині на межі XIX і XX ст., процесів формування у цьому регіоні партійно-політичної системи.

Аналізуючи теоретичну спадщину І.Франка, важливо враховувати еволюцію його політичного світогляду від ліворадикальних ідеологічних доктрин до поміркованого, ліберального націонал-демократизму. Будучи одним із фундаторів радикальної думки в Східній Галичині, засновником та активним діячем РУРП, мислитель у своїх працях, написаних у 90-х рр. XIX ст., висвітлив питання зародження соціалістичної ідеології на теренах Наддністрянщини, показав її значення для створення першої радикальної партії в краї.

З’ясуванню політичних засад галицького радикалізму, аналізу тактики Русько-Української радикальної партії присвячено ряд брошур І.Франка¹⁷.

У таких статтях, як “Ukraina irredenta” (1895 р.), “Народники і марксистки” (1899 р.), “Поza межами можливого” (1900 р.)¹⁸, які майже не передруковувалися в радянських виданнях, вчений висловив своє негативне ставлення до марксистських ідеологічних доктрин, вказав на їх серйозну загрозу для становлення українського соціал-демократичного руху у Східній Галичині. В цих статтях він виступив з гострою критикою прихильників політичного радикалізму й соціал-демократизму, які намагалися поєднати ідеї марксистського соціалізму, космополітичні доктрини соціал-демократії з українським соціалізмом.

За глибоким переконанням І.Франка, українським партіям потрібно мати не тільки глибоку і сильну віру у західноєвропейські ідеали соціальної рівності та політичної волі, а й взяти на озброєння ідеал національної самостійності, який відкриває їм значні можливості для повного розвитку, реалізації стратегічних і тактичних задумів.

В статтях “З останніх десятиліть” (1901 р.), “Одвертий лист до галицької української молодезі” (1905 р.), “Ідеї й “ідеали” галицької москвофільської молодезі” (1905 р.), “Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова” (1906 р.)¹⁹ мислитель показав місце та роль у громадському житті Східної Галичини трьох провідних партійних угруповань краю – РУРП, УСДП, УНДП, висвітлив еволюційні процеси в їх середовищі, критично проаналізував політичну ідеологію москвофілів.

Таким чином, науково-літературна спадщина І.Франка є могутнім джерелом осмислення історії української суспільно-політичної думки, національних партійних угруповань. Його ідеї, очищені від спотворень і замовчувань, заслуговують творчого засвоєння й критичного використання для об’єктивного відтворення політичних подій та явищ української історії XIX–XX ст.

Особливість постаті Великого Каменяра визначалася такими його рисами, як велика рівновага духу, віра в себе, вміння твердо і спокійно триматися у найскладніших умовах та ситуаціях. Так, наприклад, саме завдяки витримці І.Франка вдалося провести в 1897 р. з’їзд Русько-української радикальної партії, який був поставлений під загрозу боротьбою двох течій у партійному угрупованні, представники однієї з яких вимагали зміни назви партії на соціал-демократичну, а інші відстоювали стару назву.

Позитивна енергетика постаті відомого українського письменника й ученого була обумовлена такими унікальними рисами його характеру, як скромність, благородність, лагідність і поважне ставлення до людей, некористолюбність. Незважаючи на всі незгоди власного життя, він залишився людиною з веселою вдачею.

Глибинність, величність постаті славетного галичанина пояснюється також його вірністю сім'ї, любов'ю до дітей. Вони давали йому творчу наснагу, духовну силу, життєву енергію та невичерпний оптимізм. Своїм “франчатам” разом з дружиною І.Франко прищепив любов до природи, навчив своїх дітей пізнавати її “красу і таємну силу”, співчувати “слабшим і немічним”, любити все “красне, величне, добре”, свій народ, свою країну, читати книжки, розвивати свої знання й свій розум та, нарешті, любити працю²⁰. Тому не випадково, що на межі ХІХ–ХХ ст. постать мислителя була популярною, поважною, улюбленою не лише на його малій батьківщині, а й в східному регіоні України.

Отже, феномен Івана Яковича Франка – це єдність усіх його складових: таланту і працьовитості, геніальності та скромності, вірності світоглядним засадам, життєвим ідеалам і високій моральності, чистоті думок, душі й серця.

¹ Сімович В. Іван Франко: його життя та діяльність. 2-ге, доповн. вид. – Л., 1941. – С.3–4.

² Скакун О.Ф. Іван Франко. – Москва, 1987. – С.5.

³ Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956. – С.40.

⁴ Романець Д. Лише в праці варто і для праці жить // Україна молода. – 2006. – 24 травня.

⁵ Іван Франко у спогадах сучасників. – С.286.

⁶ Сімович В. Вказ праця. – С.88.

⁷ Там само. – С.59.

⁸ Іван Франко у спогадах сучасників. – С.392, 401.

⁹ Іван Якович Франко: життя і творчість в портретах, ілюстраціях, документах. До 100-ліття з дня народження. – Київ, 1956. – С.8.

¹⁰ Сімович В. Вказ працю. – С.58.

¹¹ Іван Франко у спогадах сучасників. – С.401.

¹² Там само.

¹³ Іван Якович Франко: життя і творчість в портретах, ілюстраціях, документах. До 100-ліття з дня народження. – С.8.

¹⁴ Іван Франко у спогадах сучасників. – С.29.

¹⁵ Франко І. Давне й нове // Неділя. – 1911. – №19. – С.2.

¹⁶ Скиба В.Й., Горбатенко В.П., Туренко В.В. Вступ до політології. Екскурс в історію правничо-політичної думки. – Київ, 1996. – С. 324–331.

¹⁷ Франко І. Радикали і радикалізм. – Л., 1896; Його ж. Радикальна тактика – Л., 1898.

¹⁸ Там само. *Ukraina irredenta* // Життя і слово. – 1895. – Т. 14. – С.265–292; Його ж. Народники і марксисты // Літературно-науковий вісник. – 1899. – Кн 6. – С.186–188; Його ж. Поза межами можливого // Літературно-науковий вісник. – 1900. – Т. 12. – Кн. 10. – С.1–9.

¹⁹ Там само. З останніх десятиліть // Літературно-науковий вісник. – 1901. – Т. 15. – Кн. 7. – С.1–19; кн. 8. – С.49–67; кн. 9. – С.112–132; Його ж. Одвертий лист до галицької української молодіжі // Літературно-науковий вісник. – 1905. –Т. 30. – Кн. 4. – С.11–19; Його ж. Суспільно-політичні погляди М.Драгоманова // Літературно-науковий вісник. – 1906. – Т. 35. – Кн. 8. – С.226–240.

²⁰ Іван Франко у спогадах сучасників. – С.396.